

Principles of cultural excellence from the point of view of the Qur'an and Imams

Mojdeh Mahdavi ^۱, Mohammad Amin Amiri ^۲

۱. Department of Electronics, Shahr-e-Qods Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: m.mahdavi@qodsiau.ac.ir

۲. Department of Electronics, Malek Ashtar University of Technology, Tehran, Iran.

Email: maamiri@mut.ac.ir

Abstract:

Today, in our country, the development of a standard for the promotion of morality and culture has become one of the essential requirements of cultural affairs. The Holy Qur'an is a true book that includes the good of the world and the Hereafter, and the infallibles are known as a complete model of man in all times, so according to the commands of the Holy Quran and the infallible speeches, one can achieve a valuable model for cultural excellence. In a study based on Islamic texts, there are many cases in which, in all aspects of human life, one can lead man to the superior horizons of life, which ultimately leads to the optimal worldly life during the same lifetime, the theme of the cultural debate will be from the religious texts of Islam in life. Transcendental culture at any time, place, content, and content of the rich culture of Islam, and the movement of society toward the culture of the infallible (as) is the main need of ours and of all humanity. In the contemporary world, the most fundamental social reforms are shaped by the expansion and deepening of the culture of the Quran and Imams, and unity in the international community must return towards the culture of the Quran and Imams. In the Holy Qur'an and the Hadith of the Infallible, there are many recommendations about cultural activities. In this research, the most important Imams instructions have been explored and utilized in order to utilize and develop the model of cultural excellence.

Key words: Cultural excellence, The Holy Quran, The Imams, The orders of Islam.

ارکان تعالی فرهنگی از منظر قرآن و عترت

مژده مهدوی (نویسنده مسئول)^۱، محمد امین امیری^۲

۱. گروه الکترونیک، واحد شهرقدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
m.mahdavi@qodsiau.ac.ir

۲. گروه الکترونیک، مجتمع برق و کامپیوتر، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران
maamiri@mut.ac.ir

چکیده

امروزه در کشور ما، تدوین معیاری برای تعالی اخلاق و فرهنگ، یکی از ضروریات امور فرهنگی تبدیل شده است. قرآن کریم بحق کتابی است که دربرگیرنده خیر دنیا و آخرت است و معصومین بعنوان الگوی کامل انسان در همه دوران‌ها شناخته شده‌اند، بنابراین با توجه به دستورات قرآن کریم و گفتار معصومین می‌توان به مدلی ارزشمند برای تعالی فرهنگی دست یافت. در بررسی بر مبنای متون اسلامی، به موارد متعددی می‌توان برخورد نمود که در تمامی شئون زندگی انسان می‌تواند آدمی را به افق‌های برتر حیات رهنمون نماید که در نهایت در عین حیات اخروی، زیستن بهینه دنیوی را نیز بدنبال خواهد داشت و همین امر بخودی خود زمینه ساز مباحث فرهنگی برگرفته از متون دینی اسلام در زندگی، خواهد بود. فرهنگ تعالی در هر زمان و مکان، مضمون و محتوای فرهنگ غنی اسلام را به نمایش می‌گذارد و حرکت جامعه بسوی فرهنگ معصومین علیهم السلام، اصلی‌ترین نیاز امروز ما و تمام بشریت است. در جهان معاصر، بنیادی‌ترین اصلاحات اجتماعی با گسترش و تعمیق فرهنگ قرآن و عترت شکل می‌گیرد و کفر و ظلم، بزرگترین موانع ارتقای فرهنگی در جامعه بشری است و همه کسانی که آرزوی صلح، عدالت و اتحاد جامعه جهانی را دارند، باید بسوی فرهنگ قرآن و عترت علیهم السلام باز گردند. در قرآن کریم و احادیث معصومین توصیه‌های فراوانی در مورد فعالیت‌های فرهنگی بچشم می‌خورد. در پژوهش صورت گرفته، مهمترین مصادیق قرآنی و دستورات معصومین، جهت بهره‌گیری و تدوین مدل تعالی فرهنگی، بررسی و بیان شده است.

واژگان کلیدی: تعالی فرهنگی، قرآن کریم، عترت، دستورات اسلام.

مقدمه

بررسی و مطالعه واژه فرهنگ نشان می‌دهد که این واژه بر امور مادی و معنوی دلالت دارد. فرهنگ که یکی از مهمترین مفاهیم انتزاعی بر رفتار انسانی است میتواند به طرق مختلف تعریف و توصیف شود (Hines, ۲۰۰۸, P. ۴۳). انسان‌شناسان برای فرهنگ تعاریف متعددی ارائه کرده اند. برخی از این تعاریف شامل همه چیز است از قانون و مذهب گرفته تا هنر می‌کنند (صبور، ۱۳۷۶، ص ۱۰۵). در فرهنگ فارسی معین، فرهنگ چنین تعریف می‌شود: ادب (نفس)، تربیت دانش، علم، معرفت، مجموعه آداب و رسوم (معین، ۱۳۸۶، ص ۸۲). در پاره‌ای فرهنگ‌ها انسان بر سرنوشت خود حاکم است و می‌تواند آنگونه که می‌خواهد طبیعت را تغییر دهد، در دیگر فرهنگ‌ها سرنوشت انسان از پیش تعیین شده است و قدرت زیادی برای تغییر آنچه مقدر شده و از پیش تعیین شده ندارد. نظام ارزشی اسلام نظامی جامع است و به همه ابعاد وجودی انسان نظر دارد. نه مانند برخی نظام‌هاست که به ابعاد مادی و دنیایی توجه دارند و نه مانند پاره‌ای دیگر است که فقط به ابعاد معنوی و آخرتی چشم دوخته و دنیا را فروخته اند. اسلام بیانگر همه ارزش‌هایی است که در هدایت انسان تاثیر دارند. انسان در بعد الهی خود از آغاز آفرینش برخوردار از فطرت متعالی و انسانی است. حقیقت فطرت عبارت است از ویژگی‌های انسانی و گرایش‌های فطری، مانند دین خواهی علاقه مندی به اخلاق و غیره که بالقوه موقع تولد در انسان وجود دارند و باید به فعلیت رسیده و راه رشد را طی کنند (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۰، ص ۷). در آیه ۳۰ سوره روم خداوند می‌فرماید: پس روی خود را متوجه آیین ناب کن این فطرتی است که خداوند انسان را بدان آفریده، دگرگونی در آفرینش الهی نیست این است آیین استوار.

در قرآن کریم، از فرهنگ به مفهوم مصطلح آن تعبیری یافت نمی‌شود، ولی به طور کلی قرآن کریم از فرهنگ در یک جا به عنوان زبان قوم یاد کرده است، چون قرآن کریم نخست در محیط جزیره العرب نازل شده و با مردمی سر و کار داشته که دارای اعتقادات و رفتاری خاص بوده اند. در آیه ۴ سوره ابراهیم خداوند متعال می‌فرماید: ما پیامبران را نفرستادیم، مگر با زبان قوم خودشان سخن بگویند. در جای دیگر از فرهنگ به عنوان حکم جاهلیت یاد کرده در آیه ۵۰ سوره مائده می‌فرمایند: برای گروهی که باور دارند، حکم چه کسی از حکم خدا بهتر است؟ همچنین از فرهنگ به عنوان سنن یاد کرده و در آیات بسیاری سنت گذشتگان و آداب و رسوم آنها را یادآوری کرده است، در آیه ۱۳۷ سوره آل عمران می‌فرمایند: «پیش از شما، سنت‌هایی وجود داشت پس بر روی زمین، گردش کنید و ببینید سرانجام کار تکذیب کنندگان چگونه بود؟».

در بررسی بر مبنای متون اسلامی و علی‌الخصوص متن قرآن کریم به موارد متعددی می‌توان برخورد نمود که در تمامی شئون زندگی انسان می‌تواند آدمی را به افق‌های برتر حیات رهنمون نماید و زمینه ساز زندگی اصیل مبتنی بر کلام الهی باشد که در نهایت در عین حیات اخروی زیستن بهینه دنیوی را نیز بدنبال خواهد داشت و همین امر بخودی خود زمینه‌ساز مباحث فرهنگی برگرفته از متن قرآن کریم در زیست بشری خواهد بود. برخی از مهمترین مصادیق قرآنی را جهت بهره‌گیری و تدوین مدل فرهنگی ارتقاء و تعالی فرهنگی، می‌توان به صورت زیر برشمرد (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۰، ص ۷):

آداب رفت و آمد (بقره، ۱۸۱)، آهسته سخن گفتن (لقمان، ۱۹)، بهنگام رفتن و بهنگام برخاستن (احزاب، ۵۳)، آزاد اندیشی (زمر، ۱۷)، آموزش و پرورش (علق، ۱)، اتحاد (آل عمران، ۱۰۳)، احترام به خویشان (توبه، ۱۴)، احسان (بقره، ۵۸)، ادب و انضباط (حجرات، ۴-۱)، استغفار (انفال، ۳۳)، اظهار خوبی‌ها (نسا، ۱۴۸)، اعتدال (بقره ۱۴۳)، میانه‌روی (مائده، ۶۶)، اعتراف به گناه (توبه، ۱۰۲)، اعتماد بنفس (آل عمران، ۱۳۹)، امانتداری (یوسف، ۵۴)، امر به معروف (طه، ۱۳۲)، ایثار (حشر، ۹). برخورد نیک (اسراء، ۲۸)، تربیت (بقره، ۲۳۳)، تشویق به انجام کارهای نیک (فجر، ۱۸)، صدقه دادن (توبه، ۷۹) و غیره که سراسر قرآن کریم، درس زندگی برای دنیا و آخرت است.

برخی شیوه‌هایی که با عنایت به مصادیق قرآنی و عملکرد مدل قرآنی تعالی فرهنگی، می‌تواند به حیطة ظهور و بروز عینی در جامعه تبدیل شود و پژوهش‌هایی نیز در این زمینه انجام شده است عبارتند از: بصیرت‌افزایی و هوشیاری در مقابل تهاجم فرهنگی، تقویت خودباوری و اعتماد بنفس ملی، پاسداری از اسلام و ایستادگی هدفمند و منطقی در مقابل هجوم همه جانبه

دشمن، توجه به توطئه‌های دشمن و حفظ یکپارچگی آحاد جامعه، پرنشاط و لبریز شدن محیط مسجد از حضور جوانان و روحیه‌های بسیجی در مسجد، برقراری ارتباط با اقشار مختلف و مستحکم کردن آن، تقویت وحدت و همگرایی بین پیروان مذاهب اسلامی و تاکید بر مشترکات دینی و مذهبی در تعاملات و فعالیت‌های فرهنگی، تلاش جهت اسلامی‌تر شدن محیط‌های کاری با استفاده از ظرفیت انجمن‌های اسلامی (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۰، ص ۷). طبق پژوهش‌های صورت گرفته، ساز و کارهای فرهنگی از زمان پیامبر(ص)، در ساخت جامعه دینی شکل می‌گیرد (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۰، ص ۶). پیامبر(ص) در غیاب خود در مدینه، جانشینی برای اداره امور شهر برمی‌گزیند که در غیاب او امور شهر را ضبط و ربط کند. نام‌هایی از قبیل اهل مدینه اهل قبا و غیره جایگزین نام قبایل گشت (چراغی، ۱۳۷۶، ص ۸۶)، و چنین نام‌هایی بیانگر تحول فرهنگی است. در گفتار حضرت نیز لزوم توجه به مشورت، مکررا دیده می‌شود. احادیثی مانند مشورت که حصارى در مقابل پشیمانی و ایمنی در مقابل سرزنش دیگران است، بیانگر لزوم توجه به نظام مشورتی در گفتار پیامبر(ص) بوده است (میرزایی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۷). تدارک منابع درآمدی برای تضمین موفقیت سیاست‌های فرهنگی یک ضرورت است که حکم پرداخت زکات اعلام و به مرحله اجرا گذاشته شد. (رهبر، ۱۳۷۶، ص ۲۳۴)

حضرت رسول(ص) در پی احیای ایجاد روحیه تعاون و همکاری در جامعه بود و مسجد به عنوان فضای چند کاربردی تاسیس شد که علاوه بر برگزاری نمازهای پنج‌گانه در مسجد به اداره امور نیز می‌پرداختند، قضاوت می‌کردند و خصومت‌ها و منازعات بین مردم را حل و فصل مینمودند و ساماندهی بی‌خانمانها و رسیدگی به محرومان را در اولویت قرار می‌دادند (نظری منفرد، ۱۳۸۶، ص ۲۵۰). طبق پژوهش‌های گذشته، قابلیت اجرایی الگوهای تعالی فرهنگی حضرت رسول(ص) برای همه زمینه‌ها و همه شرایط و برای همه ملت‌ها است (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۰، ص ۷). تعالی فرهنگی مبتنی بر سنت رسول اکرم(ص) توانایی فراهم کردن سعادت بشر و ریشه‌کن نمودن گناه و رذایل اخلاقی را برای تمامی دوران‌ها داراست. اجرای نظام تعالی فرهنگی حضرت رسول(ص) نمونه و الگویی برای ایجاد و خلق مدینه تعالی فرهنگی برای انسان دوران معاصر است. فرهنگ متعالی اسلامی، فرهنگی است که لباس اسلام به تن کرده است و در هر زمان و مکان و در هر شرایطی مضمون و محتوای اسلام را به نمایش می‌گذارد (مدیح، ۱۳۹۰، ص ۲). در فرهنگ اسلامی جهت دهی تمام اعمال و عملکردها در زندگی فردی و اجتماعی باید به سمت الهی باشد مثلا انفاق برای رضای خدا باشد: «و انفقوا فی سبیل الله» (بقره، ۱۹۵) و بفرموده امام صادق(ع) تعلیم و تعلم باید جهت خدایی داشته باشد: «تعلموا لله و علموا لله» (مجلسی، ۱۳۸۶، ص ۲۹). و در سطح بین المللی فرهنگ اسلامی، مسلمانان را با یک سلسله تعلیم و برنامه‌های ویژه به یکدیگر پیوند می‌زند و آنان را در فضای فرهنگ جهانی به شکل امت واحده و با هویت مشخص معرفی می‌کند. (مومنون، ۲۳)

اصلاح فرهنگ موجود و تلاش برای ایجاد فرهنگ مطلوب، لازمه هرگونه برنامه تحول آفرین بشر است. این پژوهش با مطالعه کتابخانه‌ای، جهت بهره‌گیری از دستورات قرآن و فرامین ائمه معصوم(ع) به بررسی راه‌های تعالی فرهنگ در جامعه می‌پردازد. تاکنون پژوهش‌های وسیعی درباره اعتلای فرهنگ جامعه و بهبود شاخصه های آن از سوی دست اندرکاران انجام شده است ولی ویژگی برجسته این پژوهش در بیان و بررسی اهم دستوراتی است که اسلام تاکید ویژه و اساسی، درباره آنها نموده و به عنوان شاخصه‌های فرهنگی در جامعه معاصر مطرح می‌شود.

نقش کلیدی و اساسی آموزه های قرآن و احادیث ائمه در اعتلای فرهنگی

یکی از دغدغه های اساسی و ذاتی بشر که از گذشته های دور تاکنون شاهد ظهور و بروز آن بوده ایم، تلاش وی برای تغییر وضعیت موجود به وضعیت مطلوب بوده است و یکی از آشکارترین این تلاش‌ها در فرهنگ شکل گرفته است زیرا لازمه هرگونه برنامه اصلاح گرایانه و تحول آفرین رشد و ایجاد وضعیت مناسب تر برای بشر اصلاح فرهنگ موجود و تلاش برای ایجاد فرهنگ مطلوب است (میری، ۱۳۹۳، ص ۳۵). در جامعه اسلامی سمت و سوی حرکت جامعه برای مسلمانان روشن است. انتظار این است که همه افراد در جامعه اسلامی، حرکت خویش را با قطب نمای قرآن و احادیث ائمه بسنجند. کلیه پژوهش‌ها،

سیاست‌ها، برنامه‌ها و مقررات و اقدامات اجتماعی و فردی، در راستای دستورات دین باشد. در سال‌های اخیر مهاجمان فرهنگی با همکاری دشمنان اسلام به موفقیت‌هایی دست یافته‌اند و هم‌اکنون فضای فرهنگی کشور نیاز جدی به دستورات قرآن و سیره اهل بیت(ع) دارد که راه خود را اصلاح نموده و اسلام راستین را برای نسل آینده حفظ کند.

امروز که شاهد روی‌آوری فتنه‌های بی‌شماری از هر سوی جهان به فرهنگ اسلامی هستیم تنها راه نجات پناه بردن به ریسمان محکم الهی است چنانچه که امام رضا(ع) می‌فرماید: قرآن، ریسمان و رشته محکم و قابل اعتماد خداوند است، بزرگ راهی است که انسان‌ها را بسوی بهشت رهنمون و از آتش جهنم دور می‌سازد، با گذشت زمان از اعتبار این کتاب کاسته نمی‌شود و خاصیت خود را از دست نمی‌دهد، زیرا برای زمان خاصی نازل نشده است بلکه راهنما و پایه هر دلیل و برهان است و همه انسان‌ها می‌توانند به آن استدلال کنند و از آن بهره‌گیرند؛ کتابیست که سستی و ضعف در آن راه نداشته و در آینده هم راه نخواهد داشت. (مجلسی، ۱۳۸۶، ص ۱۸۳)

بی‌شک عملکرد انسان‌ها برخاسته از افکار و اندیشه‌های آنان است. هرگونه اصلاح اجتماعی و فردی با اصلاح اندیشه‌ها آغاز می‌شود و هرگونه فساد و تباهی ریشه در تفکر و جهان‌بینی و انسان‌شناسی و نگاه فرهنگی آدمیان دارد. حرکت جامعه بسوی فکر و فرهنگ معصومین علیهم السلام اصلی‌ترین نیاز امروز ما و تمام بشریت است و بنیادی‌ترین اصلاحات اجتماعی با گسترش و تعمیق فرهنگ شکل می‌گیرد. کفر و ظلم و شرک بزرگترین موانع آگاهی و آزادی و عدالت و اتحاد جامعه بشری است؛ همه آنها که آرزوی صلح و عدالت و آزادی و همزیستی و تعاون جامعه جهانی را دل‌دارند و برای آن تلاش می‌کنند، باید بسوی فرهنگ قرآن و عترت علیهم السلام بازگردند و از گسترش این فرهنگ حمایت کنند (فارسی، ۱۳۶۱، ص ۴۱).

اگرچه تاکنون بحث‌های فراوانی درباره تعریف فرهنگ و فرهنگ مطلوب از منظر اسلام صورت گرفته است لیکن این مقاله از این جهت با بقیه پژوهش‌ها تفاوت دارد که اهم مشخصه‌های فرهنگ را برمی‌شمرد. در این بخش با توجه به مضامین آیات قرآن و احادیث رسیده از معصومین، به بیان پیش‌نیاز اصلاحات و تعالی فرهنگی در جامعه می‌پردازیم.

پیش‌نیاز اصلاح و تعالی فرهنگی

حرکت جامعه بسوی فکر و فرهنگ معصومین علیهم السلام پیش‌نیازها و شرایط و زمینه‌هایی لازم دارد که بدون آن این آرمان عالی و الهی، در سطح عام و فراگیر تحقق نمی‌پذیرد که شناخت دقیق و عمیق قرآن و عترت(ع) از اصولی‌ترین ارکان آن است. (فارسی، ۱۳۶۱، ص ۴۵)

تعهد عملی و التزام راستین به فکر و فرهنگ معصومین (ع)، اصلی است که از همه مسلمانان خواسته شده و حتی بشریت با همه تفاوت‌های فکری و اجتماعی به این عقاید و فقه و آداب و اخلاق فرا خوانده شده اند (فارسی، ۱۳۶۱، ص ۴۱). قرآن کلام الهی و بزرگترین معجزه‌ی خاتم پیامبران(ص) و شایسته‌ترین راهنمای انسان‌ها تا پایان تاریخ می‌باشد. کتابی که هدف نزول خود را هدایت بشر و راهنمایی او برای خروج از تاریکی‌ها به سوی نور بیان کرده است. و از آن جایی که خود را بهترین سخنان دانسته، بر ماست برای دانستن فرهنگ، دست به دامن قرآن زده و در فهم آن سخن اهل ذکر یعنی ائمه ی معصومین(ع) را معیار حقانیت و صحت آن بدانیم؛ زیرا که خود قرآن می‌فرماید: اگر نمی‌دانید از اهل ذکر بپرسید (نحل، ۴۳).

نقش نماز و صبر در اعتلای فرهنگی

نماز نخستین عبادتی است که بر بندگان واجب شده است. رسول اکرم فرمودند: نخستین پرستشی که بر بندگان واجب شده، نماز است، آخرین عملی که به هنگام مردن می‌ماند نماز است و اولین چیزی که روز قیامت از آن می‌پرسند نماز است پس هرکسی که به خوبی پاسخ گوید و پاسخش را بپذیرند در حسابرسی‌های پس از نمازش آسان گیرند و آن که پاسخ نیکو ندهد در اعمال دیگرش به سختی حساب کنند (راشدی، ۱۳۷۸، ص ۲۹). خدای تعالی در آیه ۱۰۳ سوره نسا می‌فرماید: نماز وظیفه ثابت و معینی برای مومنان است.

موضوع نماز به اندازه‌ای ضروری است که خداوند پیامبر را به اقامه نماز جماعت حتی در بحبویه جنگ امر می‌کند و این در شرایطی است که ممکن است خسارت و تلفاتی به سپاه وارد شود. قرآن می‌فرماید: اگر بیم داشتید که آنان که کفر ورزیده‌اند بشما آزار برسانند گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید (نسا، ۱۰۱). در این آیه به کوتاه کردن نماز سفارش شده نه فرو گذاشتن آن.

امام صادق به نقل از پیامبر فرمودند: میان کفر و ایمان فاصله‌ای جز ترک نماز نیست و نیز ایشان می‌فرمایند هیچ چیزی از فریضه حج بالاتر نیست جز نماز (حرعاملی، ۱۳۶۷، ص. ۲۹).

نماز جایگاه بالایی در اسلام دارد و در زندگی فردی و اجتماعی انسان تاثیر شگرفی دارد. کسی که چندین بار در روز دست از کار می‌کشد و با پروردگارش به راز و نیاز می‌پردازد و ارتباط پیوسته خویش را با خالق حفظ می‌کند پی آمد این ارتباط منظم در رفتار و گفتارش قابل مشاهده خواهد بود (مدیح، ۱۳۹۰، ص. ۴).

از صبر و نماز یاری جوید (بقره، ۴۵). علامه طباطبایی ذیل این آیه می‌نویسد: و اینکه فرموده از صبر و نماز برای مهمات و حوادث خود کمک بگیرید برای این است که در حقیقت یآوری بجز خدای سبحان نیست. در مهمات، باور انسان، مقاومت و خویشتن داری آدمی است که استقامت بخرج داده ارتباط خود را با خدا وصل نموده از صمیم دل متوجه او شود و بسوی او روی آورد. این همان صبر و نماز است و این دو بهترین وسیله برای پیروزی است چون صبر، هر بلا یا حادثه عظیمی را کوچک و ناچیز می‌کند و نماز که اقبال به خدا و التجا به اوست روح ایمان را زنده می‌کند و به آدمی می‌فهماند که به جایی تکیه دارد که انهدام پذیر نیست و به سببی دست زده که پاره شدنی نیست (مدیح، ۱۳۹۰، ص. ۴). اگر نیرویی برای تحمل سختی‌ها نیاز باشد در اثر دعا و نماز بدست می‌آید.

تقرب به پروردگار عالی ترین درجه تعالی فرهنگی و تربیت اسلامی است، و دیگر هدف‌ها و غایت‌ها مقدمه رسیدن به این هدف عالی است. نماز مایه تقرب انسان به پروردگار است و نمازگزار را به اوج قله معنویت می‌رساند. می‌توان گفت این اثر برجسته‌ترین پی آمد تربیتی نماز است و دیگر پی آمدها زمینه دست‌یابی به این اثر مهم و هدف عالی را فراهم می‌سازد (مدیح، ۱۳۹۰، ص. ۴). موانع تعالی فرهنگی مانند کبر و غرور، عدم آرامش روح و روان، گناهان و... بواسطه نماز از بین می‌رود. ریشه تمام رفتاری‌های انسان خودخواهی و بدبینی است که سبب گناهان دیگر نیز می‌شود چنانچه امام علی (ع) فرمودند کبر انسان را به فرو افتادن در گناه برمی‌انگیزاند (خوانساری، ۱۳۶۰، ص. ۹۸). محروم شدن انسان از داشتن دوستان خوب، بهره نداشتن از فراگیری معارف و انزواطلبی، دیگر پیامدهای ناپسند کبر و خودپسندی است. پژوهش‌های علمی در برخی از کشورهای اسلامی نشان می‌دهد که بیماران مضطربی که در کنار درمان‌های رایج ضد اضطراب به خواندن نماز و قرآن و حتی احادیث نبوی تحریک شده‌اند درمان بسیار بهتری نسبت به دیگران داشته‌اند (مدیح، ۱۳۹۰، ص. ۸).

گناه، سبب محروم شدن انسان از عوامل موثر در سازندگی او است. از دیگر آثار گناه ایجاد احساس گناه در فرد است که آثار ناپسند بسیاری همچون ترس، اضطراب و گوشه‌گیری را در پی دارد. در آیه ۴۵ سوره عنکبوت آمده است بی گمان نماز از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد و به یقین یاد خدا بالاتر است. یکی از مهمترین آثار نماز در تعالی فرهنگی نقش اساسی آن در بازدارندگی نمازگزار از گناه از سویی و آموزش گناهان وی از سوی دیگر است (مدیح، ۱۳۹۰، ص. ۷).

نقش لباس و حجاب در اعتلای فرهنگ

انسان در فرهنگ غربی، موجودی است که معنویت روبروی زندگی مادی اوست، ولی در فرهنگ اسلامی انسان موجودی است که معنویت، کمال مطلوب و غایت زندگی انسان است. درچنین بینشی، دیگر بدن، تنها بخش وجود انسان نیست، و انسان همه تن نیست که با مرگ فانی شود. نقش تربیتی و فرهنگی لباس بر انسان و اجتماع، برکسی پوشیده نیست. لباس همواره به عنوان وسیله‌ای مناسب در جهت تعارضات فرهنگی به کار گرفته شده و امروز درتهاجم فرهنگی غرب، لباس نیز به عنوان

بهترین دستاویز مورد استفاده قرار گرفته است. در هر جامعه نوع و کیفیت لباس زنان و مردان، علاوه بر آنکه تابع شرایط اقتصادی و اجتماعی و اقلیمی آن جامعه است، تابع جهان بینی و ارزشهای حاکم بر فرهنگ آن جامعه نیز می باشد. امام صادق (علیه السلام) می فرماید: در ذلت و خواری انسان همین بس که لباسی به تن کند یا مرکبی سوار شود که او را مشهور و انگشت نما سازد (حسن زاده، ۱۳۸۷، ص. ۶۰۷).

همچنین از حضرت حسین بن علی علیه السلام روایت کرده اند که هر کس برای مشهور شدن لباس به تن کند، خدا در قیامت بر او جامه ای از آتش می پوشاند (حسن زاده، ۱۳۸۷، ص. ۴۴۵).

نقش ادب و گفتار در اعتلای فرهنگ

از دیدگاه قرآن کریم، گفتاری با ارزش است که همراه با فرهنگ و ادب باشد، از این رو، پروردگار عالم آن گاه که موسی و هارون را مأمور به رفتن به پیش فرعون و دعوت او می نماید، می فرماید: با او سخنی نرم گویند، شاید که پند پذیرد یا بترسد. (آیه ۴۴ طه). در آیات مختلف قرآن کریم، خداوند متعال با پیامبران، ملائکه، مؤمنان، عموم مردم و حتی با کفار و مشرکان، ادب در کلام را کاملاً رعایت می کند. به مؤمنان نیز دستور می دهد با دیگران زیبا سخن گفته و از به زبان آوردن گفتار زشت و بی ادبانه دوری گزینند: با مردم (به زبان) خوش سخن بگویند (آیه ۸۳ بقره) آهسته سخن گفتن از بهترین و زیباترین آداب گفتار و نشانه ادب است. قرآن مجید مسلمانان را به رعایت این خصلت بزرگ و با ارزش دعوت کرده، «لقمان به فرزند خود گفت: ای پسرک من! در راه رفتن خود میانه رو باش، و صدایت را آهسته ساز، که بدترین آوازه بانگ خران است (آیه ۱۹ لقمان). ادب اقتضای آن را دارد که گوینده در گفتار خود از سخنان لغو و بیهوده دوری نموده و کلمات شیوا و مفید را به زبان آورد. بیهوده گویی یکی از اخلاق ناپسند است که ایزد متان دوری از آن را یکی از ویژگی های مؤمنان بر شمرده است: [مؤمنان رستگار شدند] و آنان که از بیهوده روی گردانند (آیه ۳ مومنون).

نقش قناعت و ساده زیستی در اعتلای فرهنگ

یکی از راههای دستیابی به رشد و تعالی فرهنگی، ترویج فرهنگ ساده زیستی و قناعت است. بهترین الگوی ساده زیستی در فرهنگ و تعالیم مبین اسلام، حضرت پیامبر و ائمه معصومین هستند که با بررسی دیدگاهها و سیره عملی ایشان می توان الگوهای مناسبی را برای مردم ارائه نمود. ترویج فرهنگ ساده زیستی یکی از بهترین راهکارهای اصلاح الگوی مصرف در جامعه است که از عوامل رشد و اعتلای فرهنگی بشمار می رود. حضرت علی در این باره می فرمایند:

چه نیکوست برای انسان که به کم بسازد و بسیار ببخشد (انصاری، ۱۳۷۸، ص. ۸۲۳). بنابراین اگر ملتی خواهان بی نیازی اقتصادی و عدم وابستگی به بیگانگان است باید از مصرف زدگی اجتناب کند زیرا وابستگی اقتصادی، وابستگی فرهنگی را به دنبال دارد که مانع رشد و تعالی جامعه است. حضرت علی می فرمایند:

آدمی را قناعت برای دولتمندی و خوش خلقی برای فراوانی نعمات کافی است (دشتی، ۱۳۸۰، ص. ۲۲۹).

از آنجا که انسان به امکانات هر چند محدود خود اکتفا کند، طبعاً نسبت به اموال دیگران چشمداشتی نخواهد داشت و از دیگران بی نیازی خواهد بود و ثمره بی نیازی عزت و اقتدار اجتماعی است. حضرت علی می فرمایند قناعت عزت است (انصاری، ۱۳۷۸، ص. ۲۵).

بنابراین قناعت بهترین وسیله برای بی نیازی از مردم و عزت و آبرو نزد خداوند و خلق اوست و باعث آسایش و آرامش در زندگی می شود. بواسطه اینکه رضایت و خوشنودی باطنی برای انسان دارد او را از میل به ارتکاب معاصی و گناهان باز می دارد و به او جامه تقوی و پرهیزگاری می پوشاند. لذا می توان بعنوان یکی از راههای ترویج فرهنگ صحیح مصرف در جامعه، روحیه قناعت و صرفه جویی را در مردم تقویت نمود (مهینی، ۱۳۹۰، ص. ۵).

نقش اعتدال و میانه روی در اعتلای فرهنگ

از جمله مواردی که در راستای رشد و تعالی فرهنگ جامعه در احکام و دستورات دینی بسیار مورد تاکید قرار گرفته است، رعایت اعتدال و میانه روی در امور است که از فضایل مهم اخلاقی بشمار می‌رود و موجب ایجاد یک جامعه متعادل و سالم می‌شود. در جامعه اسلامی کلیه امور و شئون و حرکتها باید در یک مسیر خاص قرار گیرد که در اصطلاح مکتب اسلام از آن به صراط مستقیم تعبیر می‌شود. حضرت علی (ع) در رابطه با اعتدال در امور می‌فرمایند میانه روی در کارها را دریاب زیرا کسی که از میانه روی برگردد ستم کند و کسی که آن را فرا گیرد به عدالت رفتار کند (انصاری، ۱۳۷۸، ص. ۵۰۱). بطور قطع رعایت حد اعتدال و میانه‌روی در همه عرصه‌های اجتماعی زندگی بشر، تاثیرگذار است و بطور اخص تاثیر بسیار شگرفی در رشد و شکوفایی و اعتدال فرهنگی دارد زیرا موجب سلامتی روحی و جسمی افراد جامعه و همچنین حفظ امکانات و سرمایه می‌شود و مانع جدی برای فقر در جامعه بحساب می‌آید (مهینی، ۱۳۹۰، ص. ۳).

ارزش دستورات اقتصادی در اسلام در اینجا نمایان می‌شود که بعنوان مثال رعایت اعتدال در جمع‌آوری مال مانع جمع شدن ثروت در دست عده‌ای خاص می‌گردد و چنانچه اغنیا به آنچه موظف گردیده‌اند از جمله پرداخت وجوهات شرعی و انفاق به نیازمندان انجام دهند فقیری در جامعه باقی نمی‌ماند. حضرت علی در این رابطه می‌فرمایند:

همانا خدای سبحان روزی فقرا را در اموال سرمایه داران قرار داده است پس فقیری گرسنه نمی‌ماند جز به کامیابی توانگران، و خداوند از آنان درباره گرسنگی گرسنگان خواهد پرسید (طباطبایی، ۱۳۸۰، ص. ۲۴۸).

یکی از مهمترین اموری که رعایت آن به بهتر شدن شرایط زندگی انسان کمک می‌کند رعایت اعتدال و میانه روی در هزینه‌های روزمره زندگی است که بسیار مورد تاکید معصومین قرار گرفته است و باعث می‌شود که زندگی انسان دوام بیشتر یابد و آبرو و حرمت فرد را در جامعه حفظ می‌نماید و او را از دیگران بی‌نیاز می‌کند. پیامبر اکرم (ص) در این مورد می‌فرمایند:

کسی که در زندگی معیشتی خود، اعتدال را رعایت کند خداوند به او روزی خواهد داد (دشتی، ۱۳۷۸، ص. ۳۱۹).

از دیگر آثار مثبت اعتدال و میانه روی برجا ماندن صحت و سلامت جسم و روح می‌باشد. حضرت علی در این باره می‌فرمایند:

کسی که خواستار سلامتی است باید اعتدال را رعایت کند (خوانساری، ۱۳۸۰، ص. ۹۲).

و جامعه‌ای که افراد آن از سلامت جسم و روح برخوردار باشند جامعه‌ای پویا و بانشاط خواهد بود که در تمام عرصه‌ها به رشد و شکوفایی خواهد رسید. بنابراین ترویج فرهنگ اعتدال و میانه‌روی به حفظ دوام جامعه و رشد اعتدالی فرهنگی آن کمک می‌کند و به شکوفایی آن در همه عرصه‌ها می‌انجامد (مهینی، ۱۳۹۰، ص. ۸).

نقش شکیبایی در اعتدالی فرهنگی و رسیدن به اهداف

برای بقای یک جامعه اسلامی و پیروزی بر ستمگران و رشد و پیشرفت آن نیاز مبرم به به صبر و شکیبایی داریم. این صبر و بردباری در جهات گوناگون و در عرصه‌های مختلف می‌باشد (حسینی، ۱۳۹۰، ص. ۸). خداوند در آیه ۲۵۱ سوره بقره یکی از نتایج مهم صبر و استقامت را افزایش اراده و ثبات قدم و پیروزی می‌داند.

صبر و شکیبایی بزرگترین عامل در پیشرفت و فایق شدن بر ناملایمات و موفق شدن در حیات فردی و اجتماعی و زمینه ساز رشد و تعالی فرد و جامعه در تمام عرصه‌های زندگی است و هرگز کسی نمی‌تواند بدون صبر در راه هدف خود موفق باشد (حسینی، ۱۳۹۰، ص. ۸). حضرت علی (ع) در وصیت‌نامه الهی خویش به امام حسن (ع) می‌فرمایند که خود را به رنج و سختی‌هایی که در راه رسیدن به حق وجود دارد عادت بده و دین را بیاموز (تبریزی، ۱۳۸۶، ص. ۱۲۱). از این سخن مولا می‌توان نتیجه گرفت که باید خود را به تمرین صبر و تجربه نمودن آن عادت بدهیم تا کم کم ملکه صبر پیدا شود و آن زمان است که صبر کردن آسان می‌شود و خداوند بعد از صبر مشکلات را آسان می‌نماید. (مصباح یزدی، ۱۳۹۰، ص. ۱۷۲)

در فرهنگ اسلامی باید آرامش از ظاهر به باطن و از درون به قلب سرایت کند و قلب باطنا به حالت صبوری و شکیبایی برسد و این همان گفته مولای متقیان است که صبر را لباس قلب خود قرار داده تا آرامش درونی حاصل شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص. ۷۲).

تحمل اذیت و صبر در مقابل ناگواری‌ها وقتی ناگواری‌ها را آسان می‌سازد که یقین داشته باشد به اینکه فرج نزدیک است و همواره به یاد آن باشد. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص ۴۱).

بحث و نتیجه‌گیری

فرهنگ اسلامی به سبک زندگی ای اطلاق می‌شود که بر پایه اندیشه توحیدی و ارزش های برخاسته از قرآن و سنت پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه معصومین علیهم السلام تجلی می‌یابد. این فرهنگ با دارا بودن رنگ خدایی و معنابخشی به زندگی، مهم‌ترین کارکرد خود را در زندگی مسلمانان نشان می‌دهد. آسیب‌های فرهنگی به واسطه انحراف در فکر و تهاجم فرهنگی ایجاد می‌شود و مهم‌ترین راهبرد و تدبیری که در فرهنگ اسلامی برای برخورد با این آسیب‌ها پیشنهاد می‌شود تبیین صحیح ارزش‌ها و به کارگیری آنهاست؛ از این رو تحول در اصول فرهنگ کشور، با بیان ارزش‌های اسلامی و پافشاری برای ملکه نمودن آن ارزش‌ها در وجود انسان، از جمله روش‌های مهم تحول فرهنگی است. تاکنون پژوهش‌های وسیعی درباره اعتلای فرهنگ جامعه و بهبود شاخصه‌های آن از سوی دست‌اندرکاران انجام شده است ولی ویژگی برجسته این پژوهش در بیان و بررسی اهم دستوراتی است که اسلام تاکید ویژه درباره آنها نموده و بعنوان شاخصه‌های فرهنگی در جامعه معاصر مطرح می‌شود.

منابع

- صبوری، منوچهر (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی*. تهران: نشر نی، چاپ سوم.
- معین، محمد (۱۳۸۶). *فرهنگ واژگان فارسی*. تهران: انتشارات زرین، چاپ سوم.
- ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۹۰). مدل اجرایی تعالی فرهنگی از منظر قرآن کریم بر مبنای الگوی شمسه اسلامی ساز و کار مهندسی عملی فرهنگی معمارانه، *اولین کنفرانس ملی تعالی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی یزد*، ص. ۳۲-۴۱.
- ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۹۰). تدوین مدل تعالی فرهنگی با توجه به سنت و سیره و گفتار رسول اکرم (ص)، *اولین کنفرانس ملی تعالی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی یزد*، ص. ۱۲-۲۰.
- چراغی، علی (۱۳۷۶). *مدینه اسلامی*. تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ اول.
- میرزایی، علی اکبر (۱۳۸۷). *نهج الفصاحه - کلمات قصار رسول اکرم (ص)*. قم: انتشارات صالحان، چاپ اول.
- رهبر، عباس علی (۱۳۷۶). *شیعه و فرهنگ توسعه*. حکومت اسلامی اندیشه و فقه سیاسی اسلام، دوره دوم، شماره پنجم، ص. ۲۶۰-۲۳۴.
- نظری منفرد، علی (۱۳۸۶). *تاریخ اسلام رسول اکرم (ص) از هجرت تا رحلت*. قم: انتشارات جلوه کمال، چاپ سوم.
- مدیح، غلامعلی (۱۳۹۰). *جایگاه نماز و آثار آن در تعالی فرهنگی*، *اولین کنفرانس ملی تعالی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی یزد*، ص. ۶۵-۷۲.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۶). *بحارالانوار*. تهران: انتشارات الاسلامیه، جلد دوم، چاپ چهارم.

میری، سید محسن (۱۳۹۲). منابع فرهنگ متعالی از منظر قرآن کریم. سراج منیر، دوره چهارم، شماره دوازدهم. ص ۶۸-۳۵.

مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۶). بحارالانوار. تهران: انتشارات الاسلامیه، جلد سوم، چاپ چهارم.
فارسی، جلال الدین (۱۳۶۱). انقلاب تکاملی اسلام. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول.
راشدی، حسن (۱۳۷۸). نماز شناسی. تهران: انتشارات معارف اهل بیت، جلد اول.
حراملی، محمدحسن (۱۳۸۶). وسایل الشیعه. تهران: انتشارات الاسلامیه، جلد دوم، چاپ سوم.
خوانساری، آقاجمال (۱۳۸۶). شرح غررالحکم و درالکلم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، جلد دوم، چاپ سوم.
حسن زاده، صادق (۱۳۸۷). ترجمه اصول کافی. قم: انتشارات قائم آل محمد (ص)، جلد اول، چاپ اول.
انصاری، محمدعلی (۱۳۷۸). ترجمه غررالحکم و درالکلم. قم: انتشارات امام عصر (عج)، جلد اول، چاپ اول.
دشتی، محمد (۱۳۸۰). ترجمه نهج البلاغه. قم: انتشارات قم، جلد اول، چاپ اول.
مهینی، شهربانو (۱۳۹۰). تبیین آثار ترویج فرهنگ قناعت و ساده زیستی در اعتلای فرهنگی از دیدگاه امام علی (ع)، اولین کنفرانس ملی تعالی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی یزد.
طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۰). تفسیرالمیزان. قم: موسسه النشر الاسلامی قم، جلد اول، چاپ اول.
حسینی، سمانه (۱۳۹۰). نقش صبر در رشد و تعالی فرهنگی از دیدگاه قرآن، اولین کنفرانس ملی تعالی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی یزد.

جعفری تبریزی، محمدتقی (۱۳۸۰). ترجمه نهج البلاغه. تهران: فرهنگ اسلامی، جلد دوم، چاپ هشتم.
مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۰). پند جاوید. تهران: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، جلد اول، چاپ هشتم.
مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه، جلد ۲۵، چاپ اول.

Hines Andy. (۲۰۰۸). **Global Trends in Culture, Infrastructure, and Futurist**. ۴۲, ۱۰۲-۱۰۴
Kuper Adam and Kuper Jessica. (۱۹۸۵). The Social Science Encyclopedia International Journal of Cultural Anthropology. Newyork. Vol. ۳۲. No. ۱. pp. ۱۰-۱۲